

УДК 821.161.2-14.09

Вісич О. А.

СИНДРОМ УТЕЧІ У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті простежено еволюцію мотиву втечі в драматургії Лесі Українки. Доведено, що прагнення свободи набуває амбівалентного характеру в інтерпретації авторки та протиставляється стоїцизмові окремих персонажів. Реценцію синдрому втечі як сюжетотворчого і характеротворчого чинника запропоновано на прикладі драматичних творів «Три хвилини», «Осінь казка», «Кассандра», «Руфін і Прісцилла», «Адвокат Мартіан».

Ключові слова: втеча, свобода, в'язниця, ескапізм, сюжет, інтенція.

В статье прослежена эволюция мотива бегства в драматургии Леси Украинки. Доказано, что стремление к свободе приобретает амбивалентный характер в интерпретации автора и противопоставляется стоицизму отдельных персонажей. Рецензия синдрома побега как фактора строительства сюжетов и характеров героя предложена на примере драматических произведений «Три минуты», «Осенняя сказка», «Кассандра», «Руфин и Присцилла», «Адвокат Мартиан».

Ключевые слова: бегство, свобода, тюрьма, эскапизм, сюжет, интенция.

The article traces the evolution of the motif of escape writer's drama. The focus is not on the internal migration but the spatial movement of characters in order to release. The analysis of escape syndrome as plot-making and character-making factor is made on the material of dramatic works «Three Minutes», «Autumn Tale», «Cassandra», «Rufin and Priscilla», «Advocate Martian.» Some of the characters are specially underlined in the research such as mythological characters runaway (Helena), the characters who have reputation of winner (Hector), the professional seducer, with whom many victims dare to escape (Don Juan). There are the examples of escape, which is a response to the ideological, moral, psychological discomfort. However, mostly the escape is the result of the desire of spiritual freedom, radical lifestyle changes. It is emphasized that migration stands a through line event in many works of Lesya Ukrainka. However, often escape is not fully implemented and stays the intention that causes unresolved plot. Preferably the escape is useless in texts of the writer as it becomes a new prison, leading to self-destroying of the characters. Special attention is paid to motif of the rejection of escape in Lesya Ukrainka's dramas.

It is proved that the pursuit of freedom becomes ambivalent nature in the author's interpretation and is opposed to the stoicism of certain characters. Overcoming of escape syndrome is accompanied by sacrifice, but in whole the category of internal freedom in the art world of Lesya Ukrainka is a constructive alternative for destructive temptations of escapism.

Keywords: escape, freedom, prison, escapism, plot, intention.

Традиційною для українського лесезнавства є посилена увага до категорії свободи, яка більшою або меншою мірою потрапляє у фокус чи не кожного ґрунтовного дослідження творчості Лесі Українки. Найбільш системно до питання підійшла Л. Демська-Бузуляк, чия монографія «Драма свободи в модернізмі. Пророчі голоси драматургії Лесі Українки» [1] є спробою узагальнити концепцію волі авторки. Безсумнівно, колом творів, охоплених у дослідженні, означена проблема на вичерпується. Важливими субкодами художнього світу Лесі Українки, пов'язаними зі свободою, є «ув'язнення» та «втеча». Завдання цього дослідження – простежити еволюцію мотиву втечі у драматургії авторки. Гіпотезою є твердження, що втеча в драмах письменниці часто має амбівалентний характер, нерідко набуває хворобливого відтінку, недарма ключовим у проблемі обрано термін «синдром».

Доречним, на перший погляд, у розробці теми втечі є звернення до теорії ескапізму, проте широта і варіативність її дещо віддаляють від суті художнього тексту. Більшість досліджень занурені у психологічні нюанси втечі у світ фантастичний, уявний тощо. У межах обраної теми термін «escape» уживатимемо винятково як синонімічний до «втечі». Сама ж втечу, наскільки це можливо, розглядатимемо в значенні просторового переміщення з метою вивільнення. Неодмінною, у такому випадку, є наявність території неволі, якою насамперед є в'язниця, хоча її форми можуть бути доволі різними.

Найбільш репрезентативним твором у світлі обраної теми є «Осінь казка», чи не кожна з дій якої побудована навколо чергової втечі одного з героїв. Загальний іронічний тон твору надає специфічного забарвлення мотиву.

Застосовуючи один із варіантів трактування фабули Умберто Еко [2, с. 59], *первісною позицією* тексту можна визначити намагання ув'язнених Принцеси та Лицаря здобути волю, що у ході дій зумовлює масові безчинства, у *результаті* яких майстри та робітники, що долучилися до втечі, формують новий соціальний прошарок, спраглий свободи. Слід підкреслити, що сама мета (досягнення волі) у творі по-вноцінно не реалізується і до кінця лишається інтенцією, яка зумовлює нерозв'язаність фабули.

Втеча в «Осінній казці» – це рятунок, причому обидва головні герої – Лицар та Принцеса – декларують, що втікають від бездіяльності. Внутрішній світ Лицаря зазнає трансформації: від ентузіазму, з яким він іде за Служебкою («...аби на волю...»), до повної зневіри, соціального та духовного паралічу:

... я втомлений навик. Той порив
порвав мені востатнє ржаву душу [3, с. 214].

У випадку з Принцесою читач спостерігає лише початок її ескапічного руху (етап ентузіазму), хоча, судячи з контрверсійного оточення, нечіткої мети (аби на гору) етап спустошення так само вірогідний.

У діалозі «Три хвилини» втеча стає предметом запеклої дискусії, що розкриває світоглядні основи опонентів. Слід відзначити, що світ твору видається доволі статичним, чи не єдиною дією в ньому є власне втеча Жирондиста, на яку його спровокував Монтаньяр. Однак, попри нерухомість, текст є надзвичайно напруженим, адже в ньому пульсує тонкий візерунок думки. Заворожує діалог, коли один з героїв впевнений, що ніколи не піддасться спокусі втечі (паралельно можна розглянути таку ж ситуацію в «Осінній казці»), однак під дією аргументів супротивника відмовляється від свого твердого рішення. Монтаньяр захоплюється грою, зайнявши позицію і ката, і визволителя:

Се я тебе навчити хочу штучки,
що зветься «утіканкою» [курсив. – О. В.], – дивись!
(Витягає з кишені пилку.)

Ось пилочка, як ниточка тоненька,
а там в вікні залізні грубі ґрати.
Ну, хто кого перегризе? [3, с. 225]

Злий задум полягає в тому, що втеча, хоч і збереже життя, проте прирече Жирондиста на довічні докори сумління, а його новою в'язницею стане ганьба. Отже, як і в інших творах, рішення про втечу є саморуйнівним. Вона може забезпечити лише втрату фізичної небезпеки, але внутрішні, психологічні проблеми залишаються з людиною. На чужині герой поступово усвідомлює, що покарання за втечу для нього нестерпне. Це зумовлює його фінальне рішення повернутися на батьківщину задля продовження боротьби.

Мотиви ескапізму мають важливе місце у драматичній поемі Лесі Українки «Кассандра». Ключова героїня твору Гелена – утікачка, що підкреслює авторка в переліку дійових осіб: «Гелена – жінка спартанського царя Менелая, що втекла з Парісом у Трою» [4, с. 9]. Навколо цієї втечі власне зав'язаний сюжет твору. В родині царя Пріама Гелена не знайшла щасливого життя, її постійно переслідував психологічний дискомфорт, що підсилювала своїми звинуваченнями прозорливиця Кассандра.

Одним із переломних моментів у тексті є неочікувана втеча Гектора з поля бою, за яку Андромаха звинувачує Кассандру, котра зламала бойовий дух її чоловіка:

Ні, ти сама була б зо всього винна,
не страх, не сором і не меч, а ти,
отруйнице, коли ти правду кажеш!.. [4, с. 27].

Вражений Левке не може навіть ясно озвучити цю ганебну новину і намагається виправдати господаря, згадуючи Ареса, який начебто теж би не встояв у такому бою:

Ох, сам Арес пустився б утікати,
не то що смертний... [4, с. 26].

Цей факт став сюжетотворчим поворотом у драматичній поемі, оскільки вперше на очах троянців почали здійснюватися слова Кассандри про невідворотність краху Трої.

Внутрішній сюжет драми «У пущі» можна розглядати як своєрідну трансформацію митця, який постійно роздвоюється між моральним обов'язком перед іншими і власним прагненням до творчої праці. Він переживає докори сумління і невдоволення дріб'язковістю мистецького середовища та принизливою залежністю від можновладців, що спонукає його до пошуків нового світу і самореалізації у служінні громаді. Річард Айрон вирушає в далеку Америку разом із фанатичними пуританами, до яких належить і мати скульптора.

Наскрізною подієвою лінією твору видається безкінечна міграція: Англія, Італія, Північна Америка (Массачусетс і Род-Айленд). На перший погляд, причиною цього руху стає погоня за мрією, прагнення самореалізації, проте сама мрія є реакцією на дискомфорт – ідеологічний, соціальний, творчий.

Це не просто цивілізоване уникання обставин, що стали тягарем, а один із видів утечі. Фактично герой повсякчас відчуває небезпеку, яка чатує на нього звідусіль. В Італії це інквізиція, тотальність мистецького канону, що лише починав формуватися на цій благодатній для художників землі. У Масачусеті – диктат і свавілля релігійного лідера, який розпалював дику агресію в громаді стосовно скульптора, рішуче неприйняття його творчих шукань. Так чи інакше для волелюбної натури митця такі умови по суті можна прирівняти до духовної в'язниці. Однак кожна з утеч не приносила очікуваного звільнення, а лише загострювала болісне відчуття неволі.

Феєрію втеч містить драма «Камінний господар». Як не парадоксально, але герой, який гордо позиціонує себе «лицарем волі», насправді постає банітом, приреченим на постійне переховування, утікання від помсти ошуканих і зрадчених («а хто баніт, той, звісно, утікач»). Дон Жуан у власних очах не є втікачем, він здатен кинути виклик будь-якій небезпеці, і цей стан стає для нього перманентним, як-от:

Сганарель

(вбігає швидко і нишком)

Мій пане, утікаймо!

Дон Жуан

Ще чого?;

Втікати? Ні. Тепер я маю змогу

йому не уступитися з дороги [5, с. 113].

Воднораз він професійно підбурює до втечі своїх нових жертв, і особливо яскраво ця пристрась проявляється стосовно Анни, яка по-справжньому захопила його увагу. Утім, пропозиції зазнають невідомого для нього раніше опору, насмішок і твердих раціональних аргументів:

Скажіть, навіщо

втікати нам тепер? Який в тім глузд?

... себе самого посилати

в вигнання ? і для чого ? Щоб узяти

вдову, що ні від кого не залежна?

Самі подумайте, чи се ж не сміх?

І чим була б я вам, якби погналась

тепер із вами в світ? Запевне, тільки

забавою на час короткий [5, с. 142].

Врешті ризикована гра з долею і зміна тактики стала програшною для дон Жуана. Вибрана втеча від самого себе виявилась фатальною для нього і зумовила остаточну перемогу камінного, тотального і незворушного над плином трепетного життя.

Окремої уваги в драматургії Лесі Українки заслуговує мотив відмови від утечі, що не стає поразкою. Перемогу над синдромом ескапізму здатні отримати персонажі, наділені винятково сильним характером, спроможні прийняти рішення, яке суперечить можливостям різноманітної самореалізації і навіть інстинкту самозбереження. Такими є Руфін і Прісцілла в однойменній драмі: герої не поступилися гідністю та справедливістю, відмовившись від втечі перед стратою.

Прикладом подолання синдрому втечі варто вважати адвоката Мартіана з однойменної драматичної поеми. Суворий стиль його помешкання візуально нагадує в'язницю, аскетичний таблін, де працює Мартіан над майбутньою промовою, – камеру. Внутрішнє життя християнина Мартіана наповнює самовіддана віра в Бога та унікальну місію християнства, вона підпорядковує зовнішню життєву стратегію, яка, на перший погляд, відображає чужу волю, оскільки він ретельно виконує роль, накинута йому церквою. Змушений нелегально служити громаді, Мартіан виховує своїх дітей у християнському дусі. Водночас, він привчає їх приховувати свої світоглядні переконання задля незаплямованої власної репутації правника, що дозволяла вигравати справи оборони християн. Таку ситуацію в сім'ї вважали християнським обов'язком і не піддавали перегляду. Проте молоді люди вчиняють бунт проти табу на відкрите самовираження. Жертовний уклад життя, на який вони були приречені, суперечить інтенціям самореалізації, що, врешті, виявляються сильнішими за всі спроби взяти їх під контроль та нівелювати. І тільки Мартіан приймає всі випробування, залишаючись вірним головній справі свого життя.

Огляд драм Лесі Українки демонструє, що втеча не приводить героїв до бажаної свободи в тому варіанті, якою вона бачилась в ув'язненні. Нерідко свобода, яку вони отримують, виявляється гіршою за неволю. Тюрма, окрім території гнітючої бездіяльності, була територією роздумів, уяви, творчості. Воля – територія розчарувань і навіть безчестя.

Ціна, яку платять герої-стойкі, свідомо відмовляючись від утечі, надто висока, адже вони обирають не лише територіальний полон, а й засвідчують готовність до великого жертвопринесення. Воднораз на території несвободи, панування чужого виняткові особистості здатні залишатися собою, навіть якщо відкрито реалізувати своє «я» стає неможливим. Отже, у драмах Лесі Українки альтернативою спокус ескапізму є внутрішня свобода.

Література:

1. Демська-Будзуляк Л. Драма свободи в модернізмі. Пророчі голоси Лесі Українки : монографія / Леся Демська-Будзуляк. – К. : Академвидав, 2009. – 184 с.
2. Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / Умберто Еко [пер. з англ. М. Гірняк]. – Львів : Літопис, 2004. – 384 с.
3. Українка Леся Драматичні твори (1896–1906) / Леся Українка // Збір. творів : у 12 т. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 3. – 397 с.
4. Українка Леся Драматичні твори / Леся Українка // Збір. творів : у 12 т. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 4. – 352 с.
5. Українка Леся Драматичні твори (1911–1913). Переклади драматичних творів / Леся Українка // Збір. творів : у 12 т. – К. : Наукова думка, 1977. – Т. 6. – 416 с.